

לג

קדושת החיים ויישוב ארץ ישראל

מבוא

- א. בספינת מעפילים רעועה לארץ ישראל
- ב. לעלות ולייבש את הביצות – בכל מחיר?
- ג. ירידה מהארץ
- ד. האמנם טוב להילחם בעד ארצנו?
- ה. קיפוח נפש למען ארץ ישראל

מבוא

עד כמה יש למסור את הנפש עבור יישוב ארץ ישראל? האם עלינו להיאחז בארץ בכל מחיר? האם עם ישראל כעם, כציבור, וכל יחיד, כפרט, מחוייב לעלות לארץ, לגור בה, גם אם כרוך הדבר בסכנת חיים? האם ירידה מהארץ היא תמיד שלילית, או שישנם מצבים בהם מותר – ואף רצוי – לרדת מן הארץ? האם מייבשי הביצות בעמק ובחולה, אשר מתו שם עם ילדיהם הקטנים בקדחת ובמלריה, נהגו נכון? מכח מה אנו נלחמים על הארץ? מתנדבים ליחידות קרביות, ולוקחים סיכונים רבים? האם מותר, צריך או שמא אסור לגור באצבע הגליל, בשעה שיורים על אזור זה קטיושות, או כאשר יורים על שכונת גילה בירושלים? האם נכון לגור בסמוך למרכזי אוכלוסיה ערבית עויינת, ולהימצא ברמת סיכון גבוהה יותר מבחינה בטחונית? האם ערכן של אדמות גדול יותר מערך החיים? האם נכון הקל-וחומר הבא: "אם פיקוח נפש דוחה שבת, קל וחומר שהוא דוחה את מצוות יישוב ארץ ישראל?"¹

א. בספינת מעפילים רעועה לארץ ישראל

שתי מילות מפתח להבנת תוכנה של מצוות יישוב ארץ ישראל: ירושה וישיבה. ירושה – משמעותה: ריבונות ושלטון של עם ישראל בארץ; ישיבה – משמעותה: התיישבות, בניין ערים, ישובים, מטעים, חממות, תעשייה, כבישים וכל מה שמוציא את הארץ משמונה. כך כתב הרמב"ן:

1. בסוגיה זו עסקו גם: הרב יעקב אריאל, "פיקוח נפש ביישוב ארץ ישראל", באהלה של תורה, ד, עמ' 108-112; הרב יעקב זיסברג, "פיקוח נפש בישיבת ארץ ישראל", שמעתין, 150 (תשס"ג), עמ' 220-

שנצטוונן לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתברך ויתעלה לאבותינו, לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה. והוא אומרו להם: "והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה, והתנחלתם את הארץ" (במדבר לג, נג).²

לדעת הרמב"ן, כוונת פסוקי התורה מורים, שישנה מצוה להתיישב בארץ, ואין מדובר רק הבטחה. לפיו, זהו הפסוק שממנו אנו לומדים את מקור החיוב לעלות לארץ ולהתיישב בה. ישנן הלכות רבות אחרות הקשורות למצוות יישוב ארץ ישראל, אשר נגזרות מכח ציווי זה. אחת מהן היא, שבני זוג יכולים לכפות זה את זה לעלות מחו"ל, כשאחד הצדדים רוצה להתיישב בארץ:

ומה שהפליגו רבותינו (כתובות קי ע"ב) במצוות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל, וכן האיש – בכאן נצטונו במצוה הזו, כי הכתוב הזה היא מצוות עשה.³

ניתן, אם כן, לפרק את התא המשפחתי בשל העובדה שאחד מבני הזוג רוצה לעלות ולדור בארץ. נתמקד בדין זה, כנקודת מבחן. נשאל את השאלה: האם בכל תנאי ובכל מצב יכולים בני הזוג לכפות זה את זה לעלות לארץ? בעלי התוס' מעירים שדין משנה זו "אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים".⁴ ודייק: מה "שאינו נוהג" הוא יכולת הכפיה של בני זוג זה את זה, אך יחד עם זאת, אותו צד מבני הזוג שיהיה מעוניין לעלות לארץ על אף הסכנה יהיה רשאי לעשות זאת. הוא יצטרך, אמנם, לשאת בנטל הכספי של פירוק המשפחה, אבל לא נוכל למנוע ממנו לעלות. להיפך: בעלותו הוא מקיים מצוה. התוס' אינם כותב שאסור לכפות, אלא שאין דין כפיה זה נוהג. התוס' העלו את הטיעון של סכנת הדרכים, וייחסו זאת לזמן הזה. לביטוי "בזמן הזה" בחז"ל יש משמעויות רבות: בנושאים מסויימים, הביטוי "בזמן הזה" מתייחס לתקופה שלאחר חורבן בית המקדש והלאה. לעיתים מתייחס הביטוי למצב הגלות, בו אין לעם ישראל הנהגה רוחנית ושלטונית כדוגמת מלך וסנהדרין בארץ. בפעמים אחרות מתייחס המושג לזמן מסויים בתקופה מסויימת ובמקום מסויים. נראה שהתוס' בדבריהם כאן התכוונו במילים "בזמן הזה" – לזמנם-שלהם, תקופת בעלי התוס'. נראה שבזמנם, כמו גם בזמנים אחרים, היה קשה ומסוכן מאוד לעלות לארץ ישראל בדרך הים או היבשה ממערב אירופה (שם חיו בעלי התוס'). מעטים הם תושבי הארץ היהודים באותה תקופה, ומעטים הם העולים מחו"ל להתיישב בה.

2. השגות הרמב"ן לספר המצוות, עשה ד.

3. רמב"ן לבמדבר לג, נג.

4. תוס' לכתובות קי ע"ב, ד"ה הוא.

העקרון ההלכתי שניתן ללמוד מדבריו הוא שבזמן ובמקום שתהיה סכנת דרכים לעלות מחו"ל לארץ ישראל, לא יחול דין הכפיה שבו עסקה המשנה, כמו גם דינים אחרים הקשורים ליישוב ארץ ישראל, שלא יהיה ניתן לחייב לעשותם; אך המעוניין בכל זאת לנסות ולעלות – הדרך פתוחה לפניו. דין זה נפסק בשו"ע, אבן העזר, סימן עה, סעיף ה:

יש מי שאומר דהא דכופין לעלות לארץ ישראל, היינו בדאפשר בלא סכנה.

את פסיקת השו"ע הסביר הרב יונה לאנדסופר (רבה של פראג, לפני כ-250 שנה) בשו"ת מעיל צדקה, סימן כו, ודבריו הובאו בפתחי תשובה שם, ס"ק ה:

וגם מגדולי המחברים שכתבו על זמנן שהיו סכנות גדולות על הדרכים, לא כתבו כי אם שלא לכופ אדם את אשתו. אבל הרוצה בעצמו ליסע אין מוחין בידו, כי ליבו שלם ובטוח בה' ששומר מצוה לא ידע דבר רע.

יושם לב, שהשו"ע איננו משתמש בביטוי "בזמן הזה", אלא כותב את העקרון ההלכתי הנלמד מדברי התוס'. מכאן שחובת העליה לארץ ישראל תלויה במצב "בשטח": כשישנה סכנת דרכים – אי אפשר לחייב ולכפות, אם כי המצוה כשלעצמה נשארת במעמדה ובחובה גם אז.

בדברי התוס' יש הגיון רב. התורה ומצוותיה ניתנו לאנשים חיים, ולא מתים. "וחי בהם" – ולא שימות בהם" (יומא פה ע"ב). התורה היא תורת חיים, ואף אדם איננו מחוייב להתאבד לשם קיום מצוה. יחד עם זאת, על אף שאי אפשר לחייב ולכפות, התוס' לא שללו אפשרות שהמעוניין לעלות יעלה, על אף סכנת הדרך.

באשר לסכנת הדרכים, סביר להניח שסכנת הדרך איננה סכנה ודאית, מוחשית בהכרח, וייתכן בהחלט, שאדם יצא לדרך מסוכנת ויגיע למחוז חפצו בשלום. מושג "הסכנה" הוא סובייקטיבי: יש מי שאינו נרתע ואיננו חושש, על אף שרבים אחרים חוששים ונרתעים.

עוד יש לשים לב, שנוסח דברי השו"ע הוא: "יש מי שאומר" – משמע שאין הוא פוסק באופן מוחלט כדברי התוס' הללו. ואכן, יש מהפוסקים הסוברים שסכנת הדרכים איננה נחשבת לסכנה, ואולי אפשר יהיה לכפות זה את זה לשם קיום המצוה. כך כותב ר' יעקב עמדין בהקדמתו לסידורו בית יעקב, עמ' יג:

יש לנו להתאמץ ולעלות במרכבה, בקרון ובאסדא (רפסודה) אל ארץ חמדה, ולא יעצרנו הגשם והשלג מלכת אל מקום העבודה. ואין טענה מחמת סכנה... סכנת המדבר והים אינה קרויה סכנה לעניין זה.

לפיו, סכנת הדרכים – כולל נסיעה בים, ואפילו ברפסודה – איננה נחשבת לסכנה המונעת מלעלות, ואולי לפי דעה זו יהיה ניתן לכפות זה את זה. סביר גם להניח, שבתקופת המשנה והתלמוד לא היה פחות מסוכן לעלות לארץ מאשר בתקופת בעלי התוס', ועל אף זאת לא הוזכרה טענה זו במשנה ובגמרא. ואכן, בכל זמן ובכל תקופה יש מידת מה של סכנה בעליה מחו"ל לארץ, בכל דרך שהיא: בים, באוויר וביבשה. על רקע זה נתקנה תפילת הדרך, ע"י אנשי כנסת הגדולה, כמו גם ברכות ותפילות אחרות (ברכות לג ע"א). "ויד אלקינו היתה עלינו, ויצילנו מכף אויב ואורב על הדרך" (עזרא ה, לא). הדרך מבבל לארץ ישראל היתה קשה ומסוכנת, ואף על פי כן עולי בבל שבו לארץ. עוברי ימים ומדבריות היו צריכים להביא קרבן תודה בזמן שבית המקדש היה קיים. ובימינו מקובל לברך ברכת הגומל כשנוסעים מחו"ל לארץ (ברכות נד ע"א). עם כל הסכנה שיש בדבר, בכל זאת נכתב ונפסק הדין הכפיה לעלות לארץ. הדרכים הם אמנם בחזקת סכנה, אך אין היא פוטרת אף אחד מלעלות לארץ. כך אופיה של מצוות העליה לארץ: יש בה נטילת סיכון מסויים.

ב. לעלות וליבש את הביצות – בכל מחיר?

על רמת הסיכון בעת העליה לארץ נשאל כבר ר' יהודה הלוי, ע"י מלך כוזר:

אחרי הדברים האלה גמר החבר בליבו לצאת את ארץ הוכזר וללכת לירושלים, ת"ו. והכוזרי – קשתה עליו פרידת החבר, ודיבר עמו על כך באומרו: מה יש לבקש בארץ ישראל היום, שהשכינה נעדרת ממנה? ואילו הקרבה לא-לוה – הלא אפשר להשיגה בכל מקום על ידי הלב הטהור ועל ידי התשוקה החזקה אליה, ולמה זה תכניס עצמך בסכנת המדברות והימים ושנאת העמים השונים?⁵

תשובת החבר היא:

אשר לסכנה ביבשה ובים – אינה בגדר "לא תנסו את ה' אלקיכם" (דברים ו, טז); דומה היא יותר לסכנה שמסתכן, למשל, הסוחר הנווד למרחקים מתוך תקווה להרוויח בסחורתו. ואם האיש העולה לארץ ישראל מכניס עצמו לסכנות גדולות יותר מפאת תשוקתו ותקוותו לכפרת עוונות, יש לו התנצלות על שימו את נפשו בכפו, לאחר שעשה חשבון הנפש והודה על החיים שניתנו לו עד היום, וגמר בליבו להסתפק בהם ולהקדיש שארית ימיו לעשיית רצון אלקיו. ואם יזכה כי יצילהו הא-לוה מכל הסכנות – יודה וישבח; ואם יאבד בעוונותיו – ימצא סיפוק בידיעה כי רוב עוונותיו

5. ר' יהודה הלוי, ספר הכוזרי, מאמר ה, אות כב.

נתכפרו לו במותו: יודע הוא כי דרכו זאת טובה מדרך האנשים המסכנים נפשותם במלחמה, אם למען יזכירום בשירי הגבורה והניצחון, או בגלל השלל הגדול אשר יקחו. אכן, קלה הסכנה שסיכן הוא את נפשו אף מזו שנסתכנו בה האנשים היוצאים למלחמת מצוה מתוך תקוה כי יהיה להם חלק לעולם הבא.⁶

ריה"ל איננו מתייחס לאדם העולה לארץ ישראל מרצונו, על אף הסכנה שבדבר, כמי שעובר על האיסור: "לא תנסו את ה' אלקיכם". את אדם שמוסר נפשו למען עליה לארץ מקביל ריה"ל לסוחר המוכן לעשות כל שביכולתו – כולל סיכון נפשו – על מנת להשיג רווח במכירת סחורותיו. שניהם מעוניינים להרוויח: הסוחר מוכן להסתכן בשל יצר הקיום שבו ובשל הדאגה למחייתו החומרית-פיזית; העולה לארץ מוכן להסתכן לשם השגת מחייתו הרוחנית. אם יעלה בידו – יודה וישבח; ואם לאו – יידע שזו כפרת עוונותיו. הוא מוכן לאסוף את כל כוחותיו ולמסור נפשו לשם קיום המצוה. דברים אלה, הנאמרים בחתימת ספר הכוזרי, מלמדים את מלך כוזר, שואל השאלות שבספר, שתורת ישראל איננה דבר מופשט, תיאורטי. תורת ישראל היא תורת חיים: "לשמוע ללמוד וללמד לשמור ולעשות", גם אם הדבר לא כל כך נוח, וגם אם הדבר קשה.

מעשיו האישיים של ריה"ל הם תשובה הולמת לאותם יהודים שרק התפללו לשיבה לציון אבל לא התכוונו לכך ברצינות, כדיבור התוכי וכצפצוף הזרזיר.⁷ כוונות טובות בלבד אינן מספיקות. יש צורך גם במעשים, ולעיתים גם במסירות נפש. זהו פתרון חלומי של מלך כוזר, בו נאמר לו שכוונותיו טובות אך מעשיו אינם רצויים. לאחר ההסברים הרבים על התורה ועל מצוותיה, על עם ישראל וארצו, על האלוקות ועל הנבואה ושאר הנושאים הרבים שנידונו בספר הכוזרי, הגיע הזמן ליישם זאת: לעשות! והעשייה הגדולה ביותר היא בארץ ישראל. קיומו הרוחני של עם ישראל הוא רק שם. אי אפשר להקים את מדינת היהודים בארץ כוזר. רעיון כזה – של הקמת מדינה ליהודים בארץ כוזר, על כל מוסדות הסנהדרין, המלכות והמקדש, היא אולי כוונה טובה, אבל איננה מוגדרת כמעשה טוב. על אף שיש סכנות מסוימות בדבר, ועל אף שאז (בזמן ריה"ל) השכינה בארץ לא היתה גלויה, בשל העובדה שעם ישראל היה בגלות – יש לעלות לארץ ישראל.

מסירות הנפש למען ארץ ישראל פגעה בריה"ל עצמו. האגדה מספרת שריה"ל זכה לעלות לארץ ישראל, אך בהגיעו לירושלים הוא נדרס על ידי פרש גוי שפגע בו בכוונה,

6. שם, אות כג.

7. שם מאמר ב, אות כד.

על שום היותו יהודי. ההשוואה שהשווה ריה"ל בין העולה לארץ לשם קיום מצוה לבין הסוחר הנודד, משמשת גם כקריטריון הלכתי לקבוע אם דרך היא בחזקת סכנה או לא. הזכרנו לעיל את תשובתו של הרב יונה לאנסדופר. הוא נתבקש לפסוק דין במקרה מעניין: מספר בעלי משפחות נדברו ביניהם לעלות מחו"ל לארץ ישראל, עם כל בני משפחותיהם, כולל ילדיהם הקטנים. בית הדין שבעירם רצה למנוע מהם לעלות, בנימוק שהילדים הקטנים לא יוכלו לסבול את טלטולי הדרך, ואין ההורים יכולים לגרום צער כה גדול – עד כדי סכנת נפשות – לילדיהם. בעלי המשפחות שאלו אם הם צריכים לציית לבית הדין שבמקומם או לא?

בתשובתו מתייחס הפוסק למספר נקודות: ראשית, הוא דן בשאלה (בה דנו אנו בפתח דברינו), אם יש מצוה בזמן הזה לעלות ולגור בארץ ישראל. מסקנתו שהלכה כרמב"ן (שהובא לעיל), "וכל הזמנים שווים לקיום מצוה זו, וכן מבואר מכל הפוסקים, ראשונים ואחרונים". בהמשך דן המשיב בסוגיית הסכנה בדרכים בעליה לארץ ישראל, וכותב שאם הסוחרים אינם נמנעים מללכת – יכולים בני הזוג לכפות זה את זה לעלות.

לפיו, בדומה לכוזרי, קנה המידה לבחינת מידת הסכנה בדרכים הוא: האם סוחרים מוכנים למסור את נפשם בהליכה למקום ההוא, לשם רווח ופרנסה. אם אנשים מוכנים לסכן את חייהם לשם פרנסה – על אחת כמה וכמה שאפשר להסתכן לשם קיום מצוה. ריה"ל למד מההשוואה לסוחר עקרון רוחני; ובעל שו"ת מעיל צדקה הוציא מכאן עקרון הלכתי.

מסקנת התשובה שם היא, שאין המשפחות מחוייבות לשמוע לבית הדין שבעירן, מפני שדבר מקובל הוא ללכת ולנסוע מחו"ל לארץ ישראל, ואפילו עם ילדים קטנים. המשפחות יכולות – וצריכות – לעלות לארץ, ובכך הן תקיימנה מצוה. הבדיקה שעשה בעל שו"ת מעיל צדקה "בשטח", על מנת לבדוק אם מקובל לנסוע מחו"ל לארץ, מלמדת על כך שיש לבדוק בכל זמן ובכל מקום את מידת הסכנה בדרך לארץ ישראל: אם אנשים נוסעים ממקום למקום מחו"ל לארץ גם לשם טיול ומסחר – על אחת כמה וכמה שאין להימנע מלעלות לארץ לשם קיום מצוה. אדם יהיה פטור מלעלות לארץ ישראל רק אם יהיה ברור לחלוטין שנסיעה לארץ ישראל היא מעשה התאבדות.

בזמננו קל הרבה יותר לעלות לארץ מבעבר. במספר שעות מצומצם ביותר ניתן להגיע מכל מקום בחו"ל לארץ, בטיסה אווירית. זאת בניגוד לתקופות קודמות, בהן הנסיעה מחו"ל לארץ ישראל היתה אורכת ימים, שבועות וחודשים רבים, ביבשה ובים. אין ספק שבעבר תנאי התחבורה היו גרועים, היה חשש משודדי ים, משך זמן הנסיעה היה ארוך מאוד, ועוד קשיים אחרים שאינם קיימים כיום. תקלות ותאונות מטוסים אשר מתרחשות לעיתים רחוקות אינן נכללות בגדר "סכנת דרכים". אלו הם מקרים בודדים ביותר, ומבחינה סטטיסטית הם מתרחשים הרבה פחות מאשר תאונות דרכים

(ר"ל) בתוך הארץ. מסתבר, אם כן, שטענת הסכנה בדרכים, בדרך העולה מחו"ל לארץ ישראל, איננה רלוונטית כיום.

ג. ירידה מהארץ

במקרא אנו מוצאים מספר פעמים שהיה רעב בארץ ישראל, ואבות האומה ומנהיגיו היו צריכים להתמודד עם השאלה, אם לרדת מארץ ישראל לחו"ל, מאחר שאי אפשר היה להתקיים בארץ (או שהיה אפשר להתקיים, אך בקושי רב). אברהם ירד מארץ כנען למצרים, מיזמתו, בשל הרעב (בראשית יב, י); יצחק נצטווה שלא לרדת מהארץ, על אף הרעב (שם כו, א-ג); ויעקב שולח את בניו להביא אוכל ממצרים לארץ בשעת הרעב (שם מב, א-ג). יעקב עצמו יצא מארץ ישראל לחרן כשחיוו היו בסכנה מפני עשו אחיו (שם כח, י).

הגמרא בבבא בתרא (צא ע"ב) מגדירה את הרעב על פי רמת יוקר החיים בשל המחסור במזון. מחסור חמור במוצרי מזון ומחיר גבוה מאוד של המוצרים המעטים הקיימים, עד כדי יוקר של פי שנים (200 אחוז) – דבר שמקשה מאוד על חיי היום יום – מאפשר לאדם לצאת מהארץ לחו"ל. אך אם קיימים דברים לקנות בכמות מספיקה וסבירה, על אף המחיר הגבוה – אין כל היתר לצאת מארץ ישראל לחו"ל.
הרמב"ם ניסח דין זה בצורה שונה במעט מדברי הגמרא, והוסיף עוד:

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה. אבל לשכון בחוצה לארץ – אסור, אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנעשה שווה דינר חיטין בשני דינרין. במה דברים אמורים? כשהיו המעות מצויות והפירות ביוקר; אבל אם הפירות בזול ולא ימצא מעות ולא במה ישתכר ואבדה פרוטה מן הכיס – ייצא לכל מקום שימצא בו רווח. ואף על פי שמותר לצאת – אינה מידת חסידות, שהרי מחלון וכליון, שני גדולי הדור היו, ומפני צרה גדולה יצאו, ונתחייבו כלייה למקום.⁸

מסתבר, איפוא, שכאשר החיים בארץ הופכים להיות בלתי-נסבלים לחלוטין בשל רעב או צרות אחרות ישנה אפשרות לעזוב את הארץ, אך יחד עם זאת אין לעשות זאת לכתחילה. חז"ל מביאים לדוגמא את מחלון וכליון, שיצאו מארץ ישראל לחו"ל כשהיה רעב בארץ, ועל אף שעשו זאת בהיתר – נענשו.

כפי הנראה, היה ביכולתם של מחלון וכליון ובני משפחתם להישאר בארץ, ועובדה היא ששאר תושבי בית לחם נשארו במקום, וקיבלו את פניהם של רות ונעמי לאחר עשר שנים, כששבו משדי מואב. מעמדם כפרנסי הדור וכמנהיגיו חייב אותם יותר

8. רמב"ם, הלכות מלכים ה, ט.

מאשר כל אדם אחר להישאר בארץ. דווקא פרנסי הדור וגדולי הדור בעשירות (אמנם לא מבחינה רוחנית – שהרי הם נשאו נשים נכריות) יכולים היו להישאר ולסייע לאחרים, וצופה מהם שלא יינצלו את עושרם על מנת לרדת מן הארץ. הרמב"ם לומד בהלכה זו עיקרון שהוא נכון לא רק למנהיגי ציבור, אלא לכל אדם: גם בשעת רעב אין זו מידת חסידות לרדת מהארץ. יש לעשות את כל מה שניתן על מנת להישאר ולחיות בארץ, על אף הקשיים הרבים. אם באמת אין כל אפשרות לחיות, ולו בצורה המינימלית ביותר, אזי יודו הכל שאפשר לרדת מהארץ. הביקורת על מחלון וכליון היא משני פנים: או שהם לא עשו את כל המאמצים להישאר, שהרי היה ביכולתם להישאר, בשל עושרם; או שעובדת היותם אנשי ציבור, ממנהיגי הקהל ומפרנסי הציבור, מחייבת אותם עוד יותר מאשר את האחרים, ועליהם היה להישאר בשביל להוות בכך דוגמא אישית. נוסף עוד, שמעשה משפחת אלימלך חמורים לא רק בשל עצם ירידתם מהארץ, אלא גם בשל העובדה שהם חצו את הגבול ישירות לקוי האויב: מואב. בועז הוא אבצן (בבא בתרא צא ע"א), ואורך תקופת שפיטתו היא שבע שנים (שופטים יב, ט). קדם לו יפתח, ששפט את ישראל שש שנים (שם ז). מאחר שמשפחת אלימלך שהו במואב עשר שנים (רות א, ד), יוצא שהמעבר שלהם מבית לחם למואב בשל הרעב היה באמצע תקופת שפיטתו של יפתח, שהיה באותה עת במתח ובמלחמה עם עמון ומואב (שופטים יא, טו). בגידה באומה, התחברות לאויבי האומה, מחמירה את מעשה הירידה עוד יותר. ליורדים של זמננו אין, למעשה, כל הצדקה הלכתית לרדת מהארץ. עם כל הקשיים הבטחוניים, הכלכליים והאחרים שיש בארץ, עדיין (ברוב המצבים) אין מדובר על מצב כל כך חמור, כך שאי אפשר להתקיים ולחיות כאן. אולי אין זה נעים, קשה לפעמים, אבל טרם הגענו למצב של "אין ברירה". הירידה מהארץ, כשאינן הכרח בדבר, מלמדת על יחסו של האדם לערכים, לאידיאלים ולקיום מצוות. המטלות והאתגרים שמוצבים בפני דור זה אינם בהכרח קלים ונעימים. הם לעיתים גם מסוכנים. אך אין לברוח מהמערכה. הציונות דורשת את מסירות נפשם של יוזמיה ופועליה. היה סיכון רב בהרבה מהפעולות שנעשו עד כה, ורבים גם מסרו נפשם למען ציון, כפשוטו. קל היה יותר שלא לעלות, או לרדת כשהיה קשה. אבל בזכות אותם שמסרו נפשם, שלא ירדו ולא ויתרו גם כשהיה קשה, ואולי אף קשה מאוד, קמה לה, מדינת ישראל, וארץ ישראל עולה ופורחת.

ד. האמנם טוב להילחם בעד ארצנו?

גם במלחמה על הארץ ישנם סיכונים רבים. מתפקידי השלטון להקים מערכת צבאית ולהפעיל אותה בעת הצורך. ערכה של המלחמה הוא רק כשהיא מנוהלת ע"י השלטון וההנהגה המקובלת של עם ישראל. אין כל משמעות – מבחינה הלכתית-תורנית – לקבוצת אנשים שלוחמת, אף אם היא תכבוש מקומות השייכים לארץ ישראל.

כיבושם של בודדים, של קבוצות, או אף של שבט שלם, שנעשה ללא הנהגה מסודרת ומאוחדת המובילה את העם כולו – מוגדר ככיבוש יחיד. המלך או השלטון המוסכם הם אלה שמעניקים תוקף לכיבוש שנעשה בשם העם כולו, ולכן רק כיבוש כזה נקרא כיבוש רבים.

המלך או ההנהגה רשאים – ואף מחוייבים – לגייס אנשים להילחם המלחמת מצוה. כתוצאה מכך, הם ייכנסו למצב של סכנת חיים למען תועלת הכלל. במלחמה, שאופייה פעילות ציבורית למען העם והארץ, אין לוקחים בחשבון את השיקולים והמצוקות הפרטיות. הם מקבלים עדיפות משנית. הכל מקודש למען העם והארץ. הלוחם נחשב כאיבר מתוך כלל גדול, והוא צריך לעשות כל שביכולתו למען הצלחת המערכה. השיקול היחיד הוא טובת הכלל, ולא טובת האדם הפרטי. פיקוח נפשו של הפרט לא נכלל במסגרת החשבון הכללי.

בעל ספר החינוך, במצוה תכה, כותב שמצוות מלחמה היא מצוה המוטלת על המלך. פירוש הדבר הוא, שמצוות המלחמה היא דבר שמוטל על הכלל: כל הציבור, בהנהגתו של המלך או כל שליט אחר. מלחמה היא מציאות שיש בה סכנה ללוחמים, ובסמכותו של המלך להוציא את העם למלחמה, למרות הסכנה שבדבר. מאידך כותב בעל ספר החינוך, שאם יכול אדם להרוג את אויבו "מבלי שיסתכן", ולא עשה כן – הריהו עובר על מצוות עשה. מדיוק דבריו עולה, שרק כשאין סכנה מצטווה האדם להרוג את אויבו, ואם יש סכנה במלחמה, אזי הוא פטור.

על כך שואל המנחת חינוך שם, שהרי כל הסיטואציה של מלחמה כרוכה בסיכון אישי של הלוחמים! אם כל אדם יחשוב רק על עצמו ועל הסכנה הצפויה לו, אף אחד לא ירצה להילחם. מהו פשר דברי בעל ספר החינוך, שאפשר לקיים את מצוות מלחמה ללא סיכון אישי? הלא כך היא אופיה של מצוות המלחמה, וכך דרכה של מלחמה! לא ניתן להילחם מבלי להסתכן.

תשובה לשאלת המנחת חינוך השיב הראי"ה קוק. לפיו, יש להבחין בין מסירות נפש במסגרת הכלל, לבין מסירות נפש במסגרת אישית פרטית. המצב אותו מתאר בעל ספר החינוך הוא מפגש בין אדם מישראל, כפרט, לבין אחד משבעת העמים. עימות אישי בין אדם פרטי לבין גוי איננו מוגדר כמלחמה כללית, ועל כן אין האדם מצווה להסתכן על מנת להרוג את אויבו. אולם במסגרת מלחמה של כלל הציבור – כל אדם הופך להיות איבר של הכלל. כלל היחידים הופך לציבור, שנחשב כגוף גדול. אז מתקבל מצב של כלל הנלחם למען הכלל. במצב כזה, האדם מאבד את משמעותו הפרטית, ולכן סיכונו האישי לא נלקח בחשבון.⁹ כשם שמותר לסכן איבר אחד מגופו של אדם על מנת להציל את הגוף כולו, כך גם כל אדם מסתכן לשם תועלת הכלל, האומה. פיקוח נפש של

9. הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה, חלק ג, אגרת תתקמד.

האדם הפרטי דוחה את מצוות המלחמה, וכשהוא מסתכן באופן אישי – שלא בתוך מערכה כללית – אין הוא מצווה להסתכן ולמסור את נפשו; אך פיקוח נפש של הכלל אינו דוחה את מצוות המלחמה. מצב המלחמה מלמד על תרומת הכלל למען הכלל. אם המלחמה מנוהלת ומונהגת ע"י נציגי הציבור, למען הציבור, הרי שאופיה הוא נטילת סיכון של הכלל על מנת להצליח במאבק.

הטיעון המושמע לעיתים: "אם פקוח נפש דוחה שבת – על אחת כמה וכמה שהוא דוחה את מצוות יישוב הארץ" – אינו רלוונטי. פיקוח נפש של הפרט אכן דוחה את קיום המצוה. אם אדם נמצא בסכנת נפשות, ניתן לחלל למענו את השבת, וקדושת השבת נדחית אך אינה מתבטלת. אבל מלחמה כללית-ציבורית – אופיה הוא מצב של סכנה לשם כיבוש וקיום מצוות יישוב ארץ ישראל. לכן ההשוואה איננה נכונה. המלחמה באופיה היא מציאות שייתכנו בה אבידות בנפש. הקל-וחומר המובא לעיל איננו נכון, מפני שביסודו מונחת ההנחה שמצוות שבת חמורה יותר ממצוות יישוב ארץ ישראל. הנחה זו מתעלמת מהעובדה, ששבת היא מצווה פרטית, המוטלת על כל יחיד, ומצוות יישוב ארץ ישראל היא מצוה שמוטלת על הכלל. עליה יש להילחם גם אם יש סכנה בדבר.

ה. קיפוח נפש למען ארץ ישראל

מהמקורות שבהם עסקנו לעיל עולה, שבמקרה של סכנה ודאית ומוחשית בארץ ישראל אין חיוב לחיות בארץ. אדם איננו מצווה להתאבד ולקפד את פתיל חייו לשם קיום מצוה כלשהי, כוללת מצוות יישוב ארץ ישראל, במישור הפרטי-האישי. במישור הציבורי-הלאומי, כמו במסגרת של מלחמת מצוה, הוא מחוייב לצאת למלחמה גם במחיר סיכון נפשו. כך אופיה של מצוות המלחמה.

אך כיצד נסביר את מעשיהם של מתיישבים רבים, שמסרו את נפשם למען מצוות יישוב ארץ ישראל? ר' ישראל משקלוב, תלמיד הגר"א, מחבר ספר "פאת השולחן", התיישב בצפת, ורוב בני משפחתו מתו במחלות תוך זמן קצר; מייבשי הביצות בעמק ובחולה מתו שם במחלות, בקדחת ובמלריה; מגיני תל חי, אנשי גוש עציון במלחמת השחרור, יושבי קווי העימות והגבולות, היושבים בסמוך למגורי אוכלוסיה ערבית עויינת ועוד רבים אחרים, קיפדו את חייהם לשם יישוב ארץ ישראל. האם הם נהגו נכון?

לכל דור יש את חלוציו שלו. החלוצים הם אלה שהולכים ראשונים לפני המחנה, מתוך תחושה של שליחות. הם המתחילים, הם אלו אשר חורשים את התלמים הראשונים, ואחריהם באים רבים אחרים. הברון רוטישלד יזם הקמת מושבות בארץ ישראל (פתח תקוה, זכרון יעקב, רחובות ועוד). התנאים אז היו קשים, שררו בארץ

מחלות ומגפות, ואף על פי כן לא נמנעו החלוצים להקים את המושבות הללו, וכיום הן הפכו לערים גדולות וחשובות.

זו היתה גם הדרך לאחר קום המדינה. הנהגת המדינה עזרה לתנועות התיישבותיות שונות, תנועות נוער ועוד, להקים מקומות יישוב חדשים בארץ ישראל: בנגב, בעמק ובגליל, ולאחר מלחמת ששת הימים (ומלחמת יום כיפור) – גם ביהודה, בשומרון, בחבל עזה, בסיני וברמת הגולן.

כל מתיישבי ארץ ישראל, גם אלה אשר סיכנו את חייהם לשם כך, פעלו ופועלים מכח אותה שליחות שנצטווה בה העברי הראשון, אברהם אבינו: "לך לך מארצך... אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב, א). אותה שליחות היסטורית שהוטלה על אברהם ממשיכה גם בדורות שבאו אחריו. בדורותינו קמו קבוצות שונות שיישבו את ארץ ישראל במסירות נפש אמיתית, על אף ריחוקם מחיי תורה ומצוות.

בוני ארץ ישראל רואים את עצמם כשליחים של עם ישראל לדורותיו: אלו שכבר הלכו לעולמם ואלו שעדיין לא נולדו. הם מיישבים את הארץ כשליחי ציבור, לא לשם מילוי שאיפות אישיות-פרטיות. מסירות נפשם נובעת מתוך ראייה לאומית-ציבורית, ואשר על כן הם מוכנים גם לסכן את נפשם לצורך העניין. אין זה נכון להציב את העניין מתוך נקודת המבט כאילו "אדמות קדושות יותר מחיי אדם". חיי האדם הם אינם (רק) הפעילויות הפיזיולוגיות או הביולוגיות שבגופו. לחיי אדם יש ערך מפני שאת חייו הוא ממלא בערכים, במשימות ובאתגרים. לא חיים על מנת לחיות – חיים למען ערכים. ערכים לאומיים ונצחיים הם בדרגה גבוהה יותר מחיי הפרט, עם כל החשיבות והקדושה שיש בהם.

אדם, כפרט, אינו חייב להביא את עצמו לסכנת נפשות מוכחת בעליל, לשם קיום מצוות יישוב ארץ ישראל. אי אפשר גם לכפות אותו לקיים מצוה זו. ההחלטה אם להיכנס לרמת סיכון גבוהה יותר לשם יישוב ארץ ישראל ובניינה דורשת בשלות נפשית ובגרות אידיאולוגית, והיא החלטה אישית. מי שאינו מסוגל לחיות במקומות הללו בדווקא – אינו חייב לעשות זאת, ויכול הוא לגור במקומות אחרים ברחבי ארץ ישראל, שבהם נוח יותר לחיות ופחות מסוכן. אין אנו מצווים שלא לחיות, כדי שנזכה בארץ החיים; אבל כשאין ברירה, כשהדבר נחוץ לצורך מימוש יעדיו של העם בארץ, יש לקחת בחשבון שזה אכן יכול לקרות. ארץ ישראל היא ארץ החיים, היא ארץ הייעוד, ומטרת המצוה היא שעם ישראל יחיה בה את חייו השלמים והאידיאליים. רק בארץ ישראל הדבר אפשרי. "אתהלך לפני ה' בארצות החיים" – זו ארץ ישראל.